

АБУДЖЭННЕ НАЦЫЯНАЛЬНА-АДРАДЖЭНСКАГА РУХУ ў БЕЛАРУСІ (КАНЕЦ XIX – ПАЧ. XX СТСТ).

А.І. Багдановіч, І.І. Багдановіч, БНТУ (г. Мінск)

Больш менш шырокае абуджэнне нацыяльнага руху ў беларусаў адбываецца адносна позна. Здаецца, што толькі ў канцы XIX ст. яны сапраўды ачуніліся ад летаргічнага сну, у якім знаходзіліся з канца XVII ст. Больш чым два стагоддзі нацыянальная свядомасць беларусаў была самай нізкай сярод усіх славянскіх народаў [1, с. 20]. Гэта тлумачыцца шэрагам аб'ектыўных прычын, галоўна з якіх гэта адарванасць адукаваных, заможных пластоў грамадства ад уласных нацыянальных культурна-моўных каштоўнасцяў і пераход да прынесеных звонку чужых: спачатку – польскіх, а затым – рускіх. У гэтых умовах нельга было спадзявацца, што сярод беларусаў маглі паявіцца людзі са здаровай нацыянальна-дзяржаўнай свядомасцю. Такое магчыма толькі ў грамадстве, якое развіваецца на сваіх, а не на чужых нацыянальна-культурных традыцыях. Сведчаннем таму з'яўляецца тое, што ў час нацыянальна-вызваленчых паўстанняў 1830-1831гг. і 1863-1864гг. беларусы ў большай ступені выступалі пад лозунгамі польскай, чым уласнай нацыянальнай ідэі і імкнуліся адрадыць Рэч Паспалітую, хаця ў яе ёй складзе беларуская дзяржава (Вялікае княства Літоўскае) мела больш сімвалічную, чым рэальную палітычную незалежнасць.

Пад уплывам дзяржаўнай палітыкі русіфікацыі, якая актыўна пачала насаджацца пасля паўстання 1830-31гг., частка адукаваных і заможных слаёў карэннага насельніцтва Беларусі пачала адыходзіць ад польскіх і станавіцца носьбітамі рускіх культурна-моўных традыцый. На гэты небяспечны для беларускай ідэі працэс нават не паўплывалі даследаванні расійскіх і мясцовых навукоўцаў, якія ў сваіх працах даказалі адметнасць і самабытнасць беларускай мовы і культуры, іх адрозненні ад рускай польскай і ўкраінскай.

Глухімі да вынікаў такіх даследаванняў засталіся і рускія вялікадзяржаўнікі з ліку палітыкаў і інтэлігенцыі беларускага паходжання. Іх погляды і перакананні ніколі не пахіснула паяўленне першых арыгінальных твораў новай беларускай літаратуры, створаных на літаратурнай мове, якая ўжо актыўна фарміруецца ў другой палове XIX ст. на базе беларускай народнай гаворкі. Паяўленню гэтых твораў мы абавязаны лепшым прадстаўнікам маладой беларуска-ліцвінскай шляхты, якая выразна ўсвядоміла сваю этнічную прыналежнасць і зрабіла першыя крокі, каб абвясціць свету аб тым, што нягледзячы на абсалютна неспрыяльныя ўмовы існавання, ганенні з боку афіцыйных цэркваў і ўладаў, беларускі народ не згінаў, захаваў сваю, адметную ад іншых арыгінальную народную мову і культуру, перш за ўсё, у сваёй вуснай народнай творчасці (песнях, паданнях і легендах), традыцыях і абрадах беларускіх сялян.

Менавіта маладыя патрыеты-ліцвіны паказалі ўсю свету, што нягледзячы на працяглыя і ўпартыя старанні ўладаў "брацкіх" заходняга і ўсходняга славянскіх народаў пазбавіць беларусаў свайго этнічнага "Я", зрабіць іх падобнымі да палякаў ці рускіх, аказаліся марнымі. У часткі маладых разумных людзей, сапраўдных патрыётаў Бацькаўшчыны, ніколі не было жадання стаць інструментам дзяржаўнай палітыкі асіміляцыі. Яны і іншых заклікалі не падавацца этнічнай метамарфозе нават пры любых аб'яцаннях свайго роднага вялікарускага народа. Царскаму ўраду ён прапаноўваў розныя праекты, ажыццяўленне якіх, на яго думку, магло спрыяць зліццю ў адзінае цэлае Усходняй і Заходняй Русі. Яго зусім не хвалявала тое, што ў выніку такога зліцця нічога не захаваецца ад самабытнай культуры і мовы беларускага народа, што яны "будучы занесенымі ў бязмежны рускі акіян, бясследна растворацца ў ім, паклаўшы гэтым самым канец існаванню аднаго з суб'ектаў славянскай супольнасці" [1, с. 21].

Адстойваючы сваю нацыянальна-культурную адметнасць беларусам істотна перашкаджаў, па словах прафесара Л. Лыча, "герастраты ўласнай гадоўлі", такія як ураджэнец Гродзенскай губерні, прафесар Пецярбургскай духоўнай акадэміі Міхаіл Каяловіч (1828-1891гг.), які многім нагнаў аскаму сваім сцвярдзеннем, што Беларусь гэта сапраўды руская вобласць і амаль усе жыццё заклікаў беларусаў актыўна пераймаць расійскую асвету і мову, адцурацца ад польскага ўплыву каб не стаць ворагамі свайго роднага вялікарускага народа. Царскаму ўраду ён прапаноўваў розныя праекты, ажыццяўленне якіх, на яго думку, магло спрыяць зліццю ў адзінае цэлае Усходняй і Заходняй Русі. Яго зусім не хвалявала тое, што ў выніку такога зліцця нічога не захаваецца ад самабытнай культуры і мовы беларускага народа, што яны "будучы занесенымі ў бязмежны рускі акіян, бясследна растворацца ў ім, паклаўшы гэтым самым канец існаванню аднаго з суб'ектаў славянскай супольнасці" [1, с. 21].

Аграрная рэформа 1861г. стварыла спрыяльныя ўмовы для узнікнення і развіцця буржуазных адносін у вёсцы. Яна спрыяла расслаенню сялянства, паяўленню сельскай буржуазіі, якая ў 80-90-я гады XIX ст. ужо складала даволі значную праслойку беларускага грамадства. Менавіта з асяроддзя замознага сялянства, засяянкавай шляхты і арэндатараў пачынае фарміравацца нацыянальная беларуская інтэлігенцыя: студэнты, народныя настаўнікі, фельчары, урачы, паштовыя служачыя, інжынеры, тэхнікі, дробныя чыноўнікі і г.д. Яны і іх дзеці пачынаюць цікавіцца роднай гісторыяй, ствараць нацыянальную літаратуру, тэатр, музыку, заснаваны на народнай гаворцы і народных культурных традыцыях і, самае галоўнае, яны пачынаюць весці значную культурна-асветніцкую працу сярод шырокіх слаёў насельніцтва. Толькі пад'ём агульнаадукацыйнага і культурнага ўзроўню народа мог стварыць перадумовы для адраджэння нацыянальнай свядомасці і афармлення беларускай нацыянальнай ідэі [2, с. 112].

Асноўнымі накірункамі культурна-асветніцкай дзейнасці інтэлігенцыі Беларусі ў перафарменны перыяд былі: народныя чытанні, арганізацыя народных бібліятэк і народных чытальняў, музычна-драматычных гурткоў, прафесійных тэатраў, нядзельных школ, адукацыйных курсаў і гандлю кнігамі. Першыя спробы арганізацыі народных чытанняў у Беларусі адносяцца да пачатку 70-х гадоў. Рэальна ж іх правядзенне набыло масавы характар толькі з пярэдняй 80-х гадоў. З гэтага часу чытанні ажыццяўляліся практычна ва ўсіх пачатковых школах і вучылішчах. Арганізатарамі іх былі ў асноўным народныя настаўнікі. Актыўны ўдзел у арганізацыі чытанняў прымалі таксама святары і ўрачы. Яны дабрахотна і за ўласныя грошы набывалі ўсё неабходнае для іх правядзення, шукалі памяшканні, запрашалі слухачоў.

Важным накірункам культурна-асветніцкай дзейнасці інтэлігенцыі было стварэнне і дзейнасць прафесійных і аматарскіх тэатраў. Тая частка інтэлігенцыі, якая прафесійна займалася тэатральна-мастацкай дзейнасцю, імкнулася, нягледзячы на афіцыйныя забароны і цензуру, пазнаёміць гледача з лепшымі творамі тагачаснай драматургіі, і, па магчымасці, ва ўмовах дэмакратызацыі тэатральнага гледача (гледачамі стано-

вяцца разначынная інтэлігенцыя, рамеснікі, рабочыя і нават прадстаўнікі сялянства) прапагандаваць творы беларускага народнага мастацтва. Гэта ў многім абумовіла станаўленне ў пачатку ХХст. нацыянальнага беларускага тэатра [3, с. 225].

Істотны ўклад унесла інтэлігенцыя Беларусі ў задавальненне патрэбы простых людзей ў кнізе, якая хутка нарастае ў 90-я гады XIXст. Па яе ініцыятыве і часта на сабраныя ёй сродкі пачынаюць адчыняцца народныя бібліятэкі і хаты-чыталні. Яны абслугоўвалі чытачаў бясплатна і часта ствараліся ў абход розных урадавых прадпісанняў і інструкцый, што дазваляла ўтрымліваць у іх літаратуру, якой не было ў каталогах, складзеных дзяржаўнымі органамі.

Вялікае месца ў рабоце інтэлігенцыі з насельніцтвам займала арганізацыя нядзельных і вячэрніх адукацыйных і прафесійных курсаў, чаму не магла прэччыць нават царская адміністрацыя. Па ініцыятыве перадаваах прадстаўнікоў інтэлігенцыі арганізуюцца: навучанне сялянскіх дзяцей воспалпрышчэпванню, сельскагаспадарчых курсы для настаўнікаў і сялянскай моладзі, агульнаадукацыйныя і прафесійныя курсы і курсы малявання і крэслення для дзяцей рабочых. Намаганні інтэлігенцыі беларускіх губерняў у галіне культурнай асветы і распаўсюджвання навуковых ведаў аб'ектыўна спрыялі павышэнню адукацыйнага і культурнага ўзроўню народа, фарміраванню культурнага асяроддзя, у якім узніклі перадумовы для станаўлення беларускай навукі, літаратуры, тэатра і культуры, узнікнення нацыянальнай ідэі і станаўлення нацыянальнай свядомасці.

Лепшыя прадстаўнікі беларускага студэнцтва ў Пецярбурзе стварылі суполку "Гоман" і пачалі выдаваць аднайменны часопіс. Яны ўпершыню выразна сфармулявалі і агучылі імкненне беларускага народа на нацыянальнага самавызначэнне. У першым нумары часопіса яны пісалі: "З усіх народнасцяў, якія ўваходзяць у склад сучаснай Расіі, лёс беларусаў адметны тым, што на іх ужо з даўняе пары прывыклі глядзець як на некаторы матэрыял для ўсемагчымых эксперыментаў, а не як на жывую народнасць, здольную самастойна распараджацца сабою. Зыходзячы з гэтага пункту гледжання, бліжэйшым суседзі беларусаў, карыстаючыся правам моцнага, здзяйснялі над імі свае доследы і бесцэрмонна накладвалі рукі на жывы арганізм беларускай народнасці, наперад вызначыўшы, што яна павінна маўкліва падпарадкавацца дужэйшым і асімілявацца з імі растварыўшыся ў вялікарускім ці польскім моры. Палітыка гвалту тут працягвалася цэлыя стагоддзі, пачынаючы з уладарання Польшчы і канчаючы панаваннем маскоўскага абсалютызму, які не спыняецца ні перад якімі сродкамі, каб толькі прывесці ўсё да сістэмы "аднастайнасці"[4, с. 61].

Рэдакцыя часопіса справядліва ўскладала усе надзеі на інтэлектуальныя сілы народа, якія дапамогуць беларусам хоць некалі ўсё ж даць рашучы адпор любым спробам пераўтварыць іх у безаблічную этнічную масу, прыдатную толькі для колькаснага павелічэння рускага народа. Яна радавалася, што Беларусь у сваёй інтэлігенцыі пачынае патроху ўсведамляць свае адметныя рысы як вобласць, далёка не падобнай да іншых абласцей Расіі. Будучы прасякнутай сучаснымі дэмакратычнымі ідэямі, інтэлігенцыя Беларусі пачала ўсведамляць, што іх Радзіма толькі тады перастане быць яблыкам разладу і прынадным кавалкам для суседзяў, калі яна сама сваімі ўласнымі сіламі даб'ецца волі, сама ўладкуецца [1, с. 22].

Такое ўладкаванне стала найважнейшай задачай для ўтворанай у 1903 г. Беларускай сацыялістычнай грамады (БСГ). У прынятай на II з'ездзе БСГ у Мінску (студзень 1906 г.) праграме ўпершыню было сфармулявана патрабаванне аб наданні Беларусі правоў аўтаноміі ў будучай Расійскай федэратыўнай дэмакратычнай рэспубліцы і, перш за ўсё, па пытаннях дзяржаўнага функцыянавання беларускай мовы і нацыянальнай сістэмы адукацыі.

Неацанімы ўклад у справу нацыянальна-культурнага адраджэння ўнесла нацыянальна-свядомая інтэлігенцыя, якая згуртавалася вакол рэдакцыі газеты "Наша ніва". Газета стала галоўнай трыбунай, ідэолагам і арганізатарам нацыянальна-культурнага руху, накіраванага супраць вялікадзяржаўнай палітыкі царызму, рэакцыйнай дзейнасці рускіх чарнасоценна-акцябрэцкіх і польскіх памешчыцка-клерыкальных партый і арганізацый, а таксама царквы і касцёла, якія імкнуліся асіміляваць беларускі народ, далучыўшы праваслаўную яго частку да рускіх, а каталіцкую – да палякаў. Актыўных змагароў супраць гэтых адмоўных з'яў з кожным годам становілася ўсё больш і больш. З гэтага часу ўжо ніякія палітычныя сілы не маглі спыніць рух беларусаў за нацыянальнае адраджэнне, ў якім цэнтральнае месца займалі пытанні мясцовай аўтаноміі. У асяроддзі найбольш прагрэсіўных удзельнікаў нацыянальнага руху ўсё больш папулярнай становілася ідэя поўнай дзяржаўнай незалежнасці Беларусі.

Такім чынам, буржуазныя рэформы паспрыялі паяўленню хаця і тонкага слою нацыянальнай інтэлігенцыі, якая фарміравалася на базе дробнай буржуазіі з сялянства і шляхты. Менавіта інтэлігенцыя разгарнула масавую культурна-асветніцкую работу з насельніцтвам і паспрыяла ўзнікненню нацыянальнай ідэі і нацыянальна-культурнага адраджэння канца XIX – пачатку ХХст. Пашырэнне і развіццё гэтай ідэі паступова прыводзіць да ідэі нацыянальна-дзяржаўнай аўтаноміі і ўзнікнення палітычнай партыі, галоўнай мэтай якой становіцца стварэнне беларускай дзяржаўнасці.

Літаратура

1. Лыч, Л. Праблема захавання беларускай этнакультурнай прысутнасці ў славянскім свеце / Л. Лыч. – Мінск: Харвест, 2006. – 72с.
2. Багдановіч, А. Асноўныя напрамкі культурна-асветніцкай дзейнасці інтэлігенцыі Беларусі ў другой палове XIXст. / А. Багдановіч // Гісторыя: праблемы выкладання. – 2002. – №4. – С. 114-118.
3. Багдановіч, А. Тэатр і музычна-драматычныя гурткі ў культурна-асветніцкай дзейнасці ў Беларусі ў 60-я гады XIX – пач. ХХст. / А. Багдановіч. // Весці БДПУ. – 2003. – № 1. – С. 224 – 229.
4. Публицистика белорусских народников / Под ред. С.М. Самбук. – Минск: Университетское, 1983. – 289с.